

Muutamia havaintoja suomen kielen fonotaksista

Alpo Räisänen

Suomen kielen fonotaksia, äänneiden kombinoitumista sekvensseiksi, ei ole paljoakaan selvitelty.¹ Kielemme ääntämisen yleinen helppous ja siihen liittyvät perussäännöt kyllä tunnetaan. Tällaisia ovat yleissuomessa esimerkiksi nämä: 1) sanan alussa ei esiinny konsonanttiyhtymää (poikkeuksena joukko nuoria lainasanoja); 2) sanan lopussa ei tavata konsonanttiyhtymää (poikkeuksena *mars*, *puks* -tyyppiset yksitavuiset interjektiot); 3) sananloppuisena konsonanttina voi nykysuomessa olla vain dentaali (*n*, *t*, *s*, *r*, *l*; ei kuitenkaan *d*); 4) kolmen konsonantin yhtymiä esiintyy vain ensi ja toisen tavun rajalla, jolloin K_1 on resonantti (*l*, *r*, *n*, *m*) sekä K_2 ja K_3 obstruenteja (*p*, *t*, *k*, *s*); jne. (ks. Hakulinen, SKRK³ s. 17—19).

Äänne- ja muoto-opin selvittelijälle fonotaktinen näkökulma avaa melko usein selitysmahdollisuuksia, joita suomen kielen tutkimuksessa tuskin on osattu käyttää aina hyödyksi niin paljon kuin teoriassa olisi voitu. Tämä johtuu lähinnä siitä, ettei kielemme fonotaksiin ole yleensäkään kiinnitetty paljolti huomiota. Osa suomen kielen fonotaktisista säännöistä on varmasti löytämättä, ja tuskin voidaan odottaakaan, että tyhjentävä selvitys syntyisi kerralla. Kielessä ja sen eri murteissa on fonotaktisten pääsääntöjen lisäksi luultavasti olemassa sellaisia struktuuriin liittyviä lainalaisuuksia, joita esimerkiksi tapausten vähäisyyden vuoksi on vaikea huomata.

Seuraavassa esitän muutamia fonotaktisia havaintoja, joiden avulla eräät äänne- ja muoto-opilliset erikoisuudet joko selittyvät kokonaan tai saavat ainakin uutta valaisua.

1. Ilmeisen varma on seuraava sääntö: savolaismurteet vierovat pitkän vokaaliaineksen jälkeistä *lm*-yhtymää (V_1V_1lm t. V_1V_2lm), josta suomen länsi-

¹ Aivan viime aikoina suomen yleiskielen fonotaksiin on kyllä kiinnitetty huomiota, näkyvimmin Fred Karlsson (Finskans rotmorfemstruktur: en generativ beskrivning; 1971) ja Axel Grundstroem (Studien zur phonologischen Komponente der modernen finnischen Hochsprache; 1971), ks. myös Terho Itkonen, Vir. 1972 s. 76—. Karlsson ja Grundstroem pyrkivät selvittämään yleissuomen fonotaksia lähinnä generatiivisen fonologian avulla, minun hajahavaintoni pohjautuvat puolestaan diakroniseen murteentutkimukseen.

murteissa ja vieläpä kaakkoismurteissakin tavataan jokunen esimerkki. Kantasuomeen periytyvää **kuolma* (pro *kuolema* < **kōlema*, vrt. *askelma*) -tyyppiä ei ole olemassa, vaan kaikki esimerkkitapaukset ovat myöhäsyntyisiä.² Niitäkin on tiedossani vain puolisenkymmentä.

Laaja-alaisin ja tunnetuin esimerkki on savolaismurteista yleiskieleenkin omaksuttu *heilimä* 'heinäkasvin, varsinkin rukiin kukinto' ja vastaava verbi *heilimöidä* '(heinäkasveista) kukkia'. Sanat kuuluvat **hedelmä*-pesyeseen, joten toisen tavun *i* on raskasta *eilm*-sekvenssiä katkaisemaan syntynyt loisvokaali: **hedelmä* > *hēlmä* > *heilmä* > *heilimä*. Tämä loisäänne ei ole kuitenkaan normaali savolainen švaavokaali, sillä pitkän vokaaliaineksen jäljessä ei savolaismurteissa yleensä ole švaata (vrt. *tulukē* 'tulkaa' mutta *kūlkē*) ja ennen kaikkea *heilimä* on morfologisesti kokonaan toisessa asemassa kuin esim. *jalaka*, kuten tuonnempana nähdään. Suomen kaakkoismurteissa puheena oleva sanapesye on tavallisimmin asussa *hielmä* ~ *hielme*, *hielmoip* ~ *hielmō* (ks. tarkemmin Ruoppila, ÄMÄH s. 40; H. Leskinen, LLMÄH I s. 82—83). Myös etelä-savossa ensi tavun diftongina on *ie* mutta švaavokaali *i* on hajottanut *lm*-yhtymän: tyyppi *hielimoip* ~ *hielimöip* tunnetaan Kangasniemen ja Korpiselän välisellä vyöhykkeellä (tietoja KanN Hir Risna Mik HauV Piek Juv Sul RanS Sääm Ker PunH Kesä Kite Par Kurk Uuk Sor Harl Imp KorS) sekä edelleen Saimaan eteläpuolella ja osittain läntisellä Karjalankannaksella (tietoja Taip Lemi Luu Lappe Joutse Viip HeinJ ValJ). Kannaksella tyyppi saattaisi olla Savosta tulleiden uudisasukkaiden, savakkojen, tuomaa.

Pohjoissavossa jo Kangasniemen—Rantasalmen—Savonrannan linjalta alkaen on vallalla tyyppi *heilimöep* ~ *heilimöep* ja Keski-Suomen murteissa *heilimöe* ~ *heilimöe* (Päijät-Hämeessä jo *hēlmöi*-). Itäisissä savolaismurteissa on vanhastaan käytössä toinen sana, vienalaismurteissakin esiintyvä *rävästā* ~ *rävästā* ~ *rävästā*. Kainuun murteissa vastaava termi on *helemie* (I inf.) : *helemi* (prees. yks. 3. pers.). Tämäkin näyttää kuuluvan **hedelmä*-kannan yhteyteen mutta miten? Selitys löytyy Kainuun murteiden ja naapureina olevien pohjalaismurteiden interferenssistä. Keski-, pohjois- ja peräpohjalaismurteissa on tapahtunut kehitys **hedelmä* > *hēlmä*, ja vastaava verbi on siellä tavallisesti asussa *hēlmöi(pi)* tai — juuri Kainuun murteiden ja pohjalaismurteiden rajavyöhykkeellä — *hēlmī* (yks. 3. pers.). Viimeksi mainittu muoto on selvä innovaatio, joka on johdettu kaksitavuisiksi kehittyneestä *hēlmä*-asusta. Pohjalais-

² Kantasuomalaista perua oleva (**kōrma* >) *kuorma* on kyllä olemassa, ja se menestyy savolaismurteissakin. Tosin on havaintoja myös pitkän vokaaliaineksen jälkeisen *rm*-yhtymän hajoamisesta. Otto Hyyryläisen mukaan (Suomi III: 7 s. 19) Hirvensalmen murteessa esiintyy sekä *hielimä*, *hielimöip* että *kuoruna* (< *kuorma*). Heikki Paunonen on Jääskestä, siis kaakkoismurteiden puolelta, merkinnyt 1969 tavua kannattavaa likvidaa sekä sanassa *hiełmō* 'heilimöi' että tapauksissa *kuorma*, *kūymampohja* (ensimmäinen *kūrumampohja* = pn. Kuurmanpohja). Samanlaisen tavua muodostavan *r:n* Paunonen on merkinnyt Jääskän murteesta toisinaan *muurain*-sanan vokaalivartaloihin muotoihin, esim. *suomürmet* (~ *mämüraniks*).

murteissa syntynyt *hēlmī* on kaikesta päättäen pyrkinyt leviämään Kainuun murteisiin, mutta vastassa ovat olleet taas samat fonotaktiset vaikeudet kuin aikoinaan δ :nsä kadottaneella *hēlmöipi*-muodolla savolaismurteissa. Kehitys ei ole johtanutkaan odotettavaan **heilimī*-asuun, vaan pulmasta on selvitty pitkän *e*:n lyhenemisellä ja normaalilla švaavokaalilla: *hēlmī* > *helmī* > *helemī*. Poikkeuksellista kehitystä on tukenut todennäköisesti se, että murteenpuhujat assosioivat usein verbin *helmi* (murt. *helemi*) -sanan yhteyteen kuuluvaksi. Nykyisin *helemī*-muotoa kuulee kaikissa kymmenessä Kainuun pitäjässä sekä lisäksi Kuusamossa ja Taivalkoskella (ks. tarkemmin kirjoittaja, Kainuun murteiden äännehistoria I s. 122).

Toinen esimerkkini on peräisin Kainuun ja Koillismaan murteista. 'Neule, kudin' on savolaismurteissa ja niin myös Kainuussa vanhastaan *neule* (eri murrevariantit, *neüle*, *neile* jne., jätän tässä ottamatta huomioon). Pohjalaismurteissa vastaava termi on *kujelma* ~ *ku_eelma* (< **kudelma*). Pohjalainen sana on taaskin levinnyt melkein koko Kainuuseen mutta törmännyt siellä fonologisiin vaikeuksiin, koska *u—e* (< *-u_ee-*, *-u_ee-*)-sekvenssiin kehittyneenä siirtymäänteenä on Kainuussa aina *v* (*w*) eikä *j* kuten pohjalaismurteissa: pohjalaismurt. *luke-* : *lujen*, *susi* : *sujen*, Kainuu *luven*, *suven*. Pulmasta on selvitty tavusupistuman tietä: *uje* > *u_ee* > *uo*, mutta samalla on tarvittu švaavokaali *i* hajottamaan raskasta *uolm*-sekvenssiä. On siis tapahtunut kehitys *kujelma* > *ku_eelma* > **kuolma* > *kuolima*. Muodon *kuolima* olen tavannut Kainuussa ja Koillismaalla kaikkiaan kymmenessä pitäjässä (VuoJ Kaj Pal Puo RisJ Hyr SuoS Kuusa Pos TaiK).

Muotoihin *heilimä* ja *kuolima* rinnastuu paikoin Keski-Suomessa esiintyvä *oilima* (<< **odelma*) 'odelma, lakoutuneen viljan juuresta nouseva lisäverso'. Sana *odelma* on länsimurteinen, ja Keski-Suomessa se onkin todennäköisesti vanhaa hämäläisperua. Muoto *oilima* on mainittu Sanakirjasäätiön kokoelmissa viidestä pitäjistä (PerM Joutsa Lei Jyv Ään). Lisäksi on merkitty Keuruun murteesta tähän yhteyteen kuuluva verbi (*ruis*) *oinimoi* (A. V. Koskimies 1918) sekä Konginkankaalta *oeluva* (esim. *kesälakkön on kasvanna oeluwie*, Helmi Helminen 1928), joka on selvästi *oilima*- ja savolaisen *oaluva* ~ *ualuva* 'lakoutuneen viljan juuresta nouseva lisäverso' -sanana kontaminaatio. Vanhin tieto *oilima*-muodosta on seminaarinlehtori Jaakko Länkelän 1870-luvulla Eurénin sanakirjan välilehdille tekemissä muistiinpanoissa.

Tyyppin *heilimä*, *kuolima*, *oilima* loisvokaali on lingvistikin täysvokaali ja croaa siten tavallisista savolaisista švaavokaaleista. Mainitut sanat ovat nimitäin morfologian kannaltakin kolmitavuisia, mikä näkyy seuraavista esimerkeistä: Viit *nitä heilimoeta* (Astrid Reponen 1930); Ään *oelimata* (yks. part.), *oelimoejen* (mon. gen.) (A. Hirvinen 1928); VuoJ Pal *kuolimata*, Hyr Pos *kuolimöeta*. Normaalisissa švaatapauksessa ei sanota koskaan esim. **jalakata* 'jalkaa', **jalakoita* 'jalkoja'.

Kolmea enempää näitä *heilimä*-tyyppisiä švaavokaalitapauksia ei olekaan tiedossani, sillä esimerkiksi osassa lounais- ja hämäläismurteita esiintyvä *vadelma* (murt. *varelma* ~ *farelma* ~ *färelma* jne.) 'Rubus idaeus' ei ulotu missään savolaismurteiden puolelle. Mutta samaan tapaan kuin *heilimä*, *oilima* ja *kuolima* selittyy melko todennäköisesti Kainuun murteiden *ölinjki* ~ *öilinjki* 'pitkä suora maa- tai vesitiellä'. Sanaa tavataan vain Kainuussa ja Utajärvellä (tietoja RisJ Hyr SuoS Kuhmo Kaj Puo Uta), ja se kuuluu aivan ilmeisesti naapurina olevien pohjalaismurteiden samaa merkitsevän *ojelmus* (< **oi-yelmus*) -sanan yhteyteen. Muuten ei *oilinjki*-muodon *l* olisi selitettävissä. On ajateltava kehitystä **oiyelmus* > **oi,elmus* > **oilmus* > **oilimus*, minkä jälkeen **oilimus*-muodon johdinosana on korvattu seudun nimistössä runsaana esiintyvällä *-nji*-johtimella. Nimistöjohtimen käyttö onkin tässä luontevaa, koska *oilinjki* tarkoittaa aina jotakin paikkaa. Paikannimeksi vakiintuneenakin sanaa tapaa: Suomussalmella on *ölinjisuo*, Ristijärvellä *ölinjki* (vanha talo Emäjoen varressa, nimi tarkoittanut aluksi ilmeisesti suoraa jokiosuutta), Utajärvellä samoin *oilinjki* (talo Oulujoen rannalla, maist. Ritva Korhosen tieto kirjoittajalle).

Väitteeni tueksi näyttää tarjoutuvan muunkinlaista aineistoa. Mainitsen seuraavassa lyhyesti vielä kaksi esittämäni sääntöä tukevaa lisäseikkaa.

Hämäläis- ja pohjalaismurteissa esiintyvää *telmä(s)*, *telmäis* (< **teyelm-*) 'keskeneräinen, puolivalmis esine' -johdosta ei tavata savolaismurteissa, vaan sen vastineena on *tekele* tai jostakin muusta kannasta johdettu sana.

Kopulatiivinen yhdyssana *maailma* äännetään kaikissa suomen länsimurteissa yleisimmin asussa *mailma* (Virtaranta, LYSMÄH II s. 549—, SS). Kehitys *āi* > *ai* onkin helposti ymmärrettävissä, koska kyseessä on taajakäyttöinen sana. Ei liene lainkaan sattumaa, että sana on savolaismurteissa metateettinen *moalima* ~ *moalima* ~ *mualima* ja yhdyssanan hahmonsäädös kadottanut (huom. yks. part. *moalimata*, mon. part. *moalimöeta*; yleiskielessäkin rinnan *maailmoja* ~ *maailmoita*). Usein esiintyvä sana olisi ollut liian työläs äännettäväksi asussa **moailima*, ja toisaalta ääntämyksen helpottaminen länsimurteiden tapaan ei ole fonotaktisista syistä ollut mahdollista.

On siis aivan ilmeistä, että savolaismurteet hylkivät pitkän vokaaliaineksen jälkeistä *lm*-yhtymää, jollaisen taajuus muissakin suomen murteissa on hyvin pieni (esim. Rovaniemen murteesta olen onnistunut löytämään sanat *telmäis*, *helmä*, *mailma*). Savolaismurteiden laitamilta on olemassa tosin muutamia päinvastaisiakin tietoja: Rapola mainitsee Keski-Suomen Korpilahdelta muodon *oilma* (SKÄL s. 380), Sanakirjasäätiön kokoelmissa on Jämsästä tieto *heilmä* (U. J. Vegelius 1902), Karstulasta *heilmoijä* (Kyllikki Tähti 1960), Kinnulasta *heilmo* (V. Voimäki 1960) ja Kuusamosta *heilmi* (M. Timonen 1930). Kaikki poikkeukset ovat murteiston laitamilta ja tavallaan vain vahvistavat saatua yleiskuvaa.

2. Sekundaarista välivokaalia esiintyy myös skandinaavisperäisen *torstai*-sanana länsisuomalaisissa *tuors*-alkuisissa vastineissa. Muinaisruotsin pitkää *o*:ta (*pörsdagher*) vastaa lyhyt *o* (*torstai, torstaki*) kaikissa suomen itämurteissa (Kainuun länsilaidalla ja Koillismaalla kuitenkin toisinaan *tuorustai*), kaakkoishämäläisissä murteissa, läntisellä Uudellamaalla, Etelä-Pohjanmaalla sekä osin keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa. Diftongillinen *tuorstai* ja sen eri murrevariantit ovat vallalla lounaismurteissa, Turun ylämaassa, Ala-Satakunnassa, enimmäksä hämäläismurteissa sekä Etelä-Pohjanmaata lukuun ottamatta vanhastaan myös kaikissa pohjalaismurteissa.

Hämäläismurteissa tavataan *tuarstai* (~ *tuårstai* ~ *tuorstai*; *tuarstā* jne.)-muodon rinnalla ja asemesta usein muita variantteja: *tuaristai* (Lavi Suod Mou HKyr Vilj Ruov) ~ *tuarustai* (Sääk Oriv Ruov) ~ *tuarustā* (Län) (Virtaranta, LYSMÄH s. 574) ~ *tuarostai* (Tei, SS) ~ *tuarostā* (Oriv, SS) ~ *tuastai, tuastā* (laajalti Ala- ja Ylä-Satakunnassa, paikoin sydänhämäläisissä murteissa; ks. N. Ikola, ASMÄH I s. 131; Virtaranta, mts. 287, 783). Myös lounaismurteiden puolelta on tietoja *tuåsta*-asusta (Muurl Rym PyhR, SS).

Pohjalaismurteissa välivokaaliton *tuorstai* on harvinainen (tietoja Perh Loht) ja samoin *r*:tön *tuostai* (ainakin Kaus), mutta siellä esiintyy kolmea eri välivokaalia: muoto *tuorustai* tavataan *torstai*-asun rinnalla keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa sekä niihin liittyen Kainuun länsilaidalla (Vaala Pal Puo) ja Koillismaalla (Kuusa Pos TaiK Pud Ranu, tieto Rovaniemeltäkin), *tuorostai* on tiedossani vain Tervolasta (omat muistiinpanoni) ja Rovaniemeltä (SS), ja Tornion murteissa on *e*:llinen *tuorestai* yleinen (Airila, ToM s. 201; SS).

Sekä muodot *tuostai* että *tuorustai* ~ *tuorostai* ~ *tuorestai* ~ *tuoristai* ja mahdollisesti myös *torstai* (huom. muinaisruotsin pitkää *o*) selittyvät siitä, että raskas *uorst*-sekvenssi edustaa suomen kielen fonotaksissa erittäin harvinaista rakennetyyppejä. Tämän kirjoituksen alussa mainittu kolmen konsonantin yhtymiä koskeva sääntö on nimittäin vanhan omaperäisen sanaston osalta tarkennettava seuraavaan asuun: kolmen konsonantin yhtymiä esiintyy vain ensi ja toisen tavun rajalla, jolloin ensi tavun vokaali on lyhyt, K_1 resonantti sekä K_2 ja K_3 obstruentteja.

Nuorissa lainasanoissa ja -nimissä sekä ekspressiivisanoissa tavataan joskus pitkäkin vokaaliainesta, esim. *Suonttavaara* (pn. Enontekiöllä), *Nuor(t)tiunturi* (pn. Inarin ja Neuvostoliiton rajalla; vrt. lpN *nuor'ta*, lpI *nuortti* 'itä'), *kuortti* 'paikka kengän anturassa' (laajalti etenkin hämäläismurteissa sekä lisäksi esim. Lemi KanN Risna Kong SaaJ SiiJ OulS), *K(u)ortti* (< saks. *Kort, Konrad*; Nissilä, Suomalaista nimitystutkimusta s. 47), *kår(t)ti* 'pieni aidattu viljelysmaa' (< ruots. *gårde*, SKES, esim. Kym), *Suortti, Suorttanen* (< ruots. *svart*; Nissilä, mts. 125), *kuorttoa* (esim. Aka *Vaimoväki kuarttoo* 'välittelee' *vähä miähistä huushollia*, vrt. Hat *kuårtö* 'pelätä'), *vierkku* 'leikari, laite joka estää hihnaa tms. kiertymästä' (< lp. *vjörkku*, Tornion murteet), *tuorkko* (< ? *tuorestai*,

lehmän nimi Länsipohjan Kainulasjärvellä), *kuorskua* 'korskua, pärskiä' (esim. Pöy *heonen kuårskü*, samoin lisäksi mm. Vam Hat Van Hol Nmo), *kuorssata* (esim. Nmo *kuårssata* 'kuorsata', Laih *rapa kuårssuu kengästä*) jne. Rakennetyypin VVKKK frekvenssi jää kuitenkin hyvin pieneksi,³ ja löytyvistä tapauksistakin useimmat ovat sellaisia, että konsonanttityhtymään sisältyy geminaattaobstruentti, joten pitkän vokaaliaineksen jälkeiset kolmen erilaisen konsonantin yhtymät — sellaiset kuin tapauksissa *tuorstai*, *kuorskü* — ovat suomen kielessä erittäin harvinaisia.

3. Eräistä *-ut-*, *-iit-*nomineista tavataan suomen murteissa sporadisesti sisäheittomuotoja. Tavallisin näistä on (*liihüt* :) *lihven*, jota esiintyy kaakkoismurteissa, Etelä-Savossa, Vermlannissa, Etelä-Pohjanmaan Järvisseudulla, itäisissä savolaismurteissa sekä Kainuussa ja Koillismaalla (päälähte SS:n kartta 3 756). Samoin itämurteinen mutta harvinaisempi — lähinnä synonyymiensa *ohea*, *hieno* takia — on muoto (*ohut* :) *ohven* (esim. Antr Joh Joutse Taip Ruok Puu Juv Keu Sot Piip Vermlanti). Lisäksi tavataan paikoin pohjalaismurteissa muotoa *oh^oven* (Avus) ~ *ohoven* (Niv Oula KaJ), jossa on kysymys sisäheiton jälkeen syntyneestä švaavokaalista. Sisäheittoinen (*ehiüt* :) *ehvenä* on merkitty ainakin Juvalta (A. Inkilä 1938). Näiden kolmen *h*:llisen adjektiivin lisäksi tunnetaan tapaus (*olut* :) *olven*, *oltta* laajalti kaakkois- ja hämäläismurteista, paikoin savolaismurteista (esim. Juv Joutsa KanN SaaJ Vermlanti) sekä vanhasta kirjasuomesta (Rapola, Vir. 1927 s. 39; Ruoppila, ÄMÄH s. 64; Virtaranta, LYSMÄH II s. 590; SS).

Enempää näitä sisäheittotapauksia ei yleissuomeen kuuluvassa sanastossa olekaan. Miksi? Siksi että useimmissa *-ut-*, *-iit-*nomineissa sisäheitto on ollut fonotaktisista syistä mahdoton: huomattakoon esim. **kätkven*, (*koskut* 'parkki-levy; pieni koski' :) **koskven*, **pehmven*, **keoven*.

4. Suomen kielen taivutus- ja johto-opin selvittelyssä kannattaa ainakin työhypoteesina pitää seuraavaa sääntöä: pitkään vokaaliainekseen päättyvän kannan ja vokaalialkuisen suffiksin välissä on »siirtymäkonsonanti». Sääntö ei koske sellaisia jo kantasuomessa syntyneitä muotoja kuin *maita*, *soita*, *sai*, *saisi*, *puiset*, *suitset*, *päitset*, *öitsiä* 'viettää yötä; käydä yöjalassa' eikä tietenkään sellaisia monikkovartaloon perustuvia johdoksia kuin *puisto*, *päittäin* jne.

Säännön edellyttämiä muotoja ja johdoksia ei ole kovinkaan paljon, ja jo tämä seikka lieenee oire siitä, että kyseinen sekvenssi on kielen systeemissä hankala. Tapauksia kuitenkin on, ja niille kaikille näyttää olleen yhteisenä pul-

³ Poikkeuksena ovat kuitenkin lounaissuomalaisen erikoisgeminaation piiriin kuuluvat murteet, joissa sekvenssiä VVKKK esiintyy vanhassa omaperäisessä sanastossakin, esim. lounaismurt. *kälkka* 'kuulkaa', *lältti* 'luultiin'; Turun ylämaa *suårssi* 'sorsia' jne. Samalla alueella kolmen konsonantin yhtymiä on geminaatiotapauksissa myös ensi ja toisen tavun rajaa kauempana, esim. *olento* (yks. part.).

mana sopivan siirtymäkonsonantin löytäminen. Täksi sillaksi on tullut toisinaan tyypillinen siirtymäkonsonantti (*h, j, v*) tai sitten astevaihtelun alainen konsonantti (*p, t, k*), mikäli sopiva analoginen malli on ollut tarjolla. Yksi esimerkki on lisäksi analogisesta *s*:stä. Seuraavassa esittelen kysymykseen tulevia muotoja ja johdoksia tapauksittain.

4.1. *-ut-*, *-üt-*-nominatit *kuuhut*, *yöhyt* (runokiel.), *tiehyt*.

4.2. *-ue^x-*, *-üe^x-*-nominatit *häähye* ~ *hääjye* 'hääväki' (ainoat tiedot: Nmes *hiähüvek* ~ Kiih *hiäjüvek*), *työhye* 'työkunta' (esim. Nmes *sen talon tiühüvek*, Kuusa *sen tiühüves siellä*, tietoja lisäksi Kont Maan) ~ *työjye* (esim. Kiih *talon tiäjüvek* 'työväki', Kuhmo *samassa tiäjüvessä*, tietoja myös Ilo Kont Pol PieJ Iis Kuhmo Sot Kaj Vaala RisJ Hyr SuoS TaiK Uta) ~ *työsyje* (ainoa tieto: Puo *nittü-tiöösüvën*, mahdoll. *tiäjüve* ja *tiösi^jö* -sanojen kontaminaatio).

4.3. *-ele-* frekventatiiviverbi *työhellä* 'työskennellä' (esim. Kuhmo *tiühelivät*, Vaalan Manamansalo *se kun tiüheli sehip perämies*, tietoja lisäksi Lei Son Sot Kaj Kuusa Pud KemJ) ~ *työjellä* (esim. SuoS *metässä tiöjeli*, Kaj *tiöjelemmän*, samoin Pal RisJ Hyr Kuusa TaiK) ~ *työvellä* (Puo *tiövelii*, ainoa esim.). Erikoisesti Kuhmossa ja Sotkamossa liittyy verbiin usein muita johdoksia, esim. Kuhmo *tiühelentä* 'työskentely', *tiühelii* id., *tiühüstellä* 'työskennellä verkalleen'; Sot *on tiühelüttännä* 'teettänyt turhaa työtä', *tiühüri* 'työmies', *miten^{kä} nuo jaksä teijär reppit tiövüstē* 'tehdä töitä'; Kaj *tiüheli^jäs* 'työteliäs'.

Etelä-Pohjanmaalla tunnetaan vastaava verbi astevaihtelun piiriin kuuluvana, esim. Nmo *tiürellä* : *tiütelen* (samoin Lapu Kauhava Isok Laih), ja Ylä-Satakunnan puolelta Ikaalisista on merkitty *tyärellä* : *tyätelen*. Kyseessä on niin Kainuussa kuin Etelä-Pohjanmaallakin poikkeuksellisesti nominikantainen *-ele-* verbi (vrt. Hakulinen, SKRK³ s. 241). Etelä-Pohjanmaalla ja Ikaalisissa se on hakeutunut **vedellä* : *vetelen* -suhteeseen. Kainuussa ei ole tukeuduttu analogiseen malliin, mutta pitkään vokaaliainekseen päättyvän vartalon ja vokaalialkuisen johtimen väliin on tarvittu siirtymäkonsonantti. Sen asemasta kilpailevat *h* ja *j* samoin kuin nomineissa *häähye* ~ *hääjye* ja *työhye* ~ *työjye*. — Etelä-Pohjanmaan *tiürellä* : *tiütelen* -verbiin rinnastuu johdoltaan esim. *täi-rellä* 'etsiä, tappaa täitä' : *täitelen* (mm. Kuort Lapu Jal Laih), murteittain myös *täijellä* : *täitelen* (esim. Kite Kont PieJ Pal SuoS Pud Niv Viha).

4.4. Fonotaktinen pulma on ollut niin ikään eräiden yksitavuisten sanojen komparoinnissa. Kyseeseen tulevat ainakin sanat *pää*, *maa* ja *tuo*. Vartalon ja suffiksin välissä esiintyy suomen murteissa neljää eri konsonanttia.

k: *pääki(m)mäinen* 'lähinnä päätä oleva' (esim. Rov *pittä pannak kapia lauta tuohom* [oveen] *päkimmäiseksi*, tietoja Iit Hai Peräpohj.);

maakimmäinen (esim. KalJ *tuo mäkimmäisistä tännimmäinel laiva*, Hai);

tuoki(m)mäinen (esim. Kol *tuokimainen* 'tuonnempana oleva', tietoja Hai Tornion murt.);

tuokempi 'tuonnempana oleva', *tuokempana* (esim. Joutse *tuokempan* 'kauem-

pana' ol' sīn lähtie paikka oikei, tietoja lisäksi mm. Iit Heino Jäms Tot Oriv Peräpohjola Länsipohja).

Peräpohjolassa ja Länsipohjassa ovat tavallisia myös muodot *täkempi*, *täkempänä*, *täkimäinen*. — *k* on saatu analogisesti lähinnä muodosta *taki(m)-mäinen*.

j: Oulu *pājimmäinen talo sinä ratisa* 'rivissä' (Pääkkönen, OSMÄH I s. 59), Kest *pājimmäinen talo* (kirjoittaja 1969). — *j* on siirtymä-äänne.

h: *pāhi(m)mäinen* (esim. Pud *pāhimäinen katu*, tietoja lisäksi Joensuu PieJ Nil Maan Kuhmo Sot RišJ SuoS Puo Uta);

pāhempään (Iit *tup pāhempä* 'läheimmäs päätä' *istumā*). — Kyseessä on siirtymä-äänne.

s: *pääsi(m)mäinen* (Kiih *piäsimmäisestä*, Kart *peäsimäinen vaunu*). — Mallina on ollut sana *ensi(m)mäinen*.

4.5. Pohjois-Suomen ja Länsipohjan murteissa tavataan muutamien yksitavuisten verbien *-aise-*, *-äise-* johdoksia. Huomiota herättää se, että rinnan ja jokseenkin tasaveroisina esiintyvät tyypit *juokaista* ja *juopaista*. Esimerkkejä: Kaj *minä vien nämä* [kahvikupit] *poes viekäsen, annahhan kum minä süökäsen vähäsen* (L. Lounela 1939) | Uta *kun säesiv vähäj juokastam mäetu'a* (J. Kemilä 1928) | Paav *syökästä* (Martta Latomaa 1962) | Kuusa *viekästä : se viekkäse* [!] *mèijjät äotolla* (kirjoittaja 1969) | Kol *juokasta* (H. Paunonen 1967) | Kompelusvaara *süökästhän* (Inkeri Tuovinen 1937) ~ Uta *annak kum minnäej juopasen* (J. Kemilä 1932) | Muh *juopasta* (Hanna Malmivaara 1914) | Rov *viepäses sie isäle tuo lühtü* (Tellervo Junkkari 1960) | Ina *juopassa, süöpässä* (T. I. Itkonen 1907, 1910). Näissä tapauksissa vokaalialkuisen johtimen liittäminen vartaloon ei ole käynyt ilman välikonsonanttia, jota on hapuilty sekä tyyppistä *laukaista* että *kuopaista*.

4.6. Tyyppien *juokaista* ja *juopaista* rinnakkaiselo antaa selvän viitteen esimerkiksi siitä, millainen välikonsonantin tarve on ollut silloin, kun on ruvettu muodostamaan refleksiivis-translatiivis-passiivisia *syöpyä*, *juopua*, *voipua* -johdoksia. Näiden *p* on luultavasti peräisin I partisiipin tunnuksesta, niin kuin Terho Itkonen on selittänyt (ks. Hakulinen, SKRK³ s. 227). Partisiippilähtöisyyteen viittaa selvästi se, että yksitavuiseen verbivartaloon nojautuvissa johdoksissa näyttää olevan säännöllisesti johdin *-pu-*, *-pü-*, kun taas vastaavissa denominaaleissa esiintyy johtimena sekä *-pu-*, *-pü-* että *-tu-*, *-tü-*. Kyseeseen tulevat denominaaliset *-pu-*, *-pü-* johdot, sellaiset kuin *haipua* ~ *häipyä*, *suupua* (murt. 'tukkeutua suustaan, suistua suulleen jne. '), *toipua*, *vaiipua*, *viipyä*, *yöpyä*, ovatkin vastaavien deverbaalien analogiaa (Hakulinen, SKRK³ s. 235). Näiden rinnalla tavataan *-tu-*, *-tü-* johdoksia, joista muutamat ovat jokseenkin varmoja denominaaleja (esim. *luutua*, *puutua*, RišJ *suo(t)tua* 'soistua', *täytyä* 'tulla tähin' esim. Kuop TaiK KemJ), toiset taas voivat perustua joko nominikantaan tai siitä johdettuun kausatiiviverbiin, näin esim. *maatua* (murt. mm. kalat

maatuwat l. rantautuvat; taivas *mauu* sateen edellä, vrt. esim. Luopioinen *Pohjosesta nim maataa pilveen*), *jäätyä* (vrt. *jäättää*), *päätyä* (vrt. Täräntö EnoT *reki päättää* 'mence syrjään, ei pysy tiellä'). Joka tapauksessa *luutua*, *puutua*, *maatua* -tyyppisten verbien *t* on peräisin kausatiivityypistä *maataa*, *vuotaa*, joko suoraan tai verbeittäin analogisesti.

Osoituksena siitä, ettei johtimen valinta puheena olevien nominikantaisten verbien osalta ole aina ollut ehdotonta, on verbi *yöpyä*. Länsimurteissa esiintyy nimittäin *üöpy*-vartalon ohella laajalti *üötü*-, esim. Lava *täütü üötü sin talos* (V. Rikkonen 1937), Kym *yätty* 'jää yöksi' (A. Mäkisalo 1913), KauJ *üötüä* 'yöpyä' (A. Ojajärvi 1945), Täräntö *hääüttä vüötü, ä välilä* [matkalla Tärännöstä Tukholmaan] (H. Paunonen 1970), tietoja lisäksi Vehk Jaal Luo Ruov, muodosta *vüötü, ä* Kol Jukkasjärvi.

Kaiken kaikkiaan: Esitetyn aineiston valossa näyttää turhalta konstruoida teoreettisia verbikantoja esim. sellaisille *-ele*- johdoksille kuin *työhellä* ~ *työjellä* ~ *työdellä* (**tüötä*), *täidellä* (**täitä*), *suudella* (**sütä*, vaikka murteissa onkin *suutaa* 'hyljeksiä ruokaa'), samoin esim. sellaisille *-tu*-, *-tü*- johdoksille kuin *täityä*, *puutua*, *luutua* (vaikka murteissa onkin harvinainen *luutaa* 'jäytää, kaluta'). Muodot ovat yksitavuisista nominikannoista johdettuja, ja johtoon liittyvä fonotaktinen pulma on ratkaistu kulloinkin tarjolla olevin keinoin. On vain luonnollista, että tuo keino on useimmissa tapauksissa jonkin tutun verbityypin analogia.⁴

⁴ Milloin lähdetä ei ole mainittu, on kirjoituksen aineisto Sanakirjasäätiön kokoelmista, Kainuun ja Koillismaan osalta kuitenkin enimmäkseen kirjoittajan omista muis-tiinpanoista. Fil. lis. Heikki Paunoselta olen saanut henkilökohtaisia tietoja Jääsken, Kolarin ja Tärännön murteista.

Einige Beobachtungen über die Phonotaxis der finnischen Sprache

Alpo Räsänen

Der Artikel behandelt einige Fragen der Phonotaxis der finnischen Hochsprache und Mundarten. Die wichtigsten Beobachtungen des Verf.s sind folgende.

1. Die Savo-Dialekte dulden keine *lm*-Verbindung nach einem langen Vokal oder Diphthong. Hiervon zeugen vor allem die Formen *heilimä* (< *heilmä* < *hilmä* < **hedelmä*), *oilima* (<<< **oðelma*), *kuolima* (<<< **kudelmä*), in denen sich der Schwa-Vokal *i* zur Auflösung der *lm*-Verbindung entwickelt hat. Jenes *i* ist jedoch kein übliches Savo-Schwa, denn die entstandenen Formen sind auch morphologisch dreisilbig; hingewiesen sei z.B. auf den Partit. Sg. *oilimata*, *kuolimata*; vgl. nie z.B. (*jalka* > *jalaka* :) **jalakata*.

2. Das in den fi. Westdialekten auftretende *tuorstai* (< aschwed. *þörsdagher* > fi. ost-dial. und hochsprachl. *torstai*) wird auch in den Formen *tuorstai* ~ *tuorostai* > *tuorestai* ~ *tuoristai* und *tuostai* ausge-

sprochen. Dies beruht darauf, dass Verbindungen dreier Konsonanten im Finnischen von jeher nur nach einem kurzen Vokal begegnen (z.B. *herkkä*, *vilske*).

3. Die Derivations- und Flexionslehre des Neufinnischen scheint folgender Regel zu folgen: zwischen einem auf langen Vokal oder Diphthong ausgehenden, einsilbigen Stamm und einem mit Vokal beginnenden Suffix ist ein Übergangskonsonant notwendig. Dies kann ein typischer Übergangslaut (*h*, *j*, *v*) sein oder dann ein analoger, dem Stufenwechsel unterstehender Konsonant (*p*, *t*, *k*). So erklären sich z.B. solche Formen wie (*kuu-ut* >) *kuuhut*, dial. (*hää-ye* >) *häähye* ~ *hääjye* 'Hochzeitsgäste', dial. *pääki(m)mäinen* ~ *pääji(m)mäinen* ~ *päähi(m)mäinen* 'dem Kopf od. Ende am nächsten befindlich', ferner die Doppelheit (*juo-aise-* >) *juokaista* (ex anal. *laukaista*) ~ *juopaista* (ex anal. *kuopaista*) 'schlucken, schnell trinken' usw.